

Världspolitikens Dagsfrågor

3
1997

Kjell Magnusson

Nittio dagar som skakade Serbien

Utrikespolitiska Institutet

Redaktör:
**Ulla Nordlöf-
Lagerkranz**

Ansvarig utgivare:
Bo Hult

ISBN 91-7183-220-3

Omslagsbild:
ResultArt AB, Kro-
kom

Skriftserien *Världspolitiskens Dagsfrågor* utkommer med 12 nummer om året och behandlar aktuella problem i internationell politik och ekonomi.

Prenumeration genom Utrikespolitiska Institutet, Box 1253, 111 82 Stockholm (besöksadress Lilla Nygatan 23 Stockholm), postgiro 15 93 55-7. Prenumerationspriset för 1997 är 229 kr. För prenumeranter i Sverige ingår mervärdesskatt.

Lösnummer kan köpas i bokhandeln eller direkt genom Utrikespolitiska Institutet, tel 08-23 40 60. Lösnummerpriset är 42 kr.

Utrikespolitiska Institutet har till uppgift att främja intresse för och kunskap om utrikespolitiska frågor. Institutet som sådant tar inte ställning till berörda frågor. För innehållet i institutets publikationer ansvarar de enskilda författarna.

Innehåll

- 2 Demokratisering och etniska motsättningar
- 3 Den serbiska frågan
- 3 Den anti-byråkratiska revolutionen
- 6 Kampen för demokrati
- 7 Kriget
- 8 Politiska konflikter
- 10 Regimens legitimitet
- 10 Kapitulation
- 11 Nya förutsättningar – freden i Bosnien
- 13 Politisk mobilisering
- 15 Valen
- 17 Nittio dagar som skakade Serbien
- 18 De intellektuella
- 19 Regimens svar
- 22 Kyrkan
- 25 Omvärlden
- 26 Protesternas karaktär
- 29 Oppositionen
- 30 Sprickor inom regimen
- 33 Politikern Milosevic
- 35 Framtiden

Demokratisering och etniska motsättningar

Det som nu händer i Serbien är fortsättningen på en politisk utveckling som började under åttiotalet och avbröts av Milošević-regimens snart tioåriga maktinnehav.

Oroligheterna i Kosovo 1981 ledde till genomgripande förändringar av samhällsklimatet i Jugoslavien. Den ena huvudströmningen var en demokratiseringsprocess där intellektuella i Serbien och Slovenien spelade en avgörande roll. I skönlitteratur, historieforskning och samhällsvetenskap diskuterades tidigare tabubelagda ämnen, och den empiriska sociologin kunde åter ge en osminkad bild av motsättningarna i det jugoslaviska samhället.

Samtidigt aktiverades intelligentian politiskt. Tidskriftsredaktioner och forskningsinstitut bildade tillsammans med organisationer som författarföreningen eller sociologförbundet en infrastruktur för nya former av politiskt handlande.

I Serbien blev vetenskapsakademien ett betydelsefullt centrum för dessa tendenser och en framträdande roll spelades av den kände författaren Dobrica Cosic. År 1985 bildade Cosic *Kommittén för försvar av tanke- och yttrandefrihet*, som påtalade allvarliga brott mot mänskliga rättigheter och krävde genomgripande förändringar av det politiska systemet.

Utvecklingen mot demokrati avbröts emellertid av nationalism och etniska spänningar, vilka slutligen ledde till Jugoslaviens upplösning. Det paradoxala inträffade att det land som tidigt brutit med den stalinistiska modellen och tycktes ha bättre förutsättningar än andra att klara övergången till ett pluralistiskt samhälle i stället slets sönder av krig.

En avgörande faktor, vid sidan av oavslutad nationsbildning och en komplex etnisk struktur, var det politiska systemets pseudo-demokratiska karaktär. Kombinationen av enpartistat och långtgående decentralisering tenderade i det här fallet att underblåsa nationella motsättningar, samtidigt som uppkomsten av politiska rörelser på andra grunder än etniska försvårades. Detta blev särskilt tydligt sedan den serbiska frågan aktualiserats under 1980-talet.

Den serbiska frågan

Vad som framförallt utgjorde en grogrund för serbiskt missnöje var 1974 års konstitution och Jugoslaviens utveckling mot konfederation. Delrepublikernas kontroll över alla viktiga ekonomiska och politiska beslut, liksom deras ansvar för kultur- och språkpolitik, uppfattades av många som ett potentiellt hot. Man fruktade helt enkelt att de 40 procent av serberna som levde utanför Serbien riskerade att diskrimineras eller assimileras.

Vad man upplevde som särskilt stötande var emellertid den serbiska republikens konstitutionella ställning. Provinserna *Kosovo* och *Vojvodina* fungerade i praktiken som självständiga stater, även om de formellt utgjorde delar av Serbien. Å ena sidan var de på federal nivå likställda med Serbien och andra republiker, å andra sidan kunde de i det serbiska parlamentet lägga in sitt veto mot lagförslag som rörde förhållanden såväl i provinserna som i övriga Serbien. En vanlig uppfattning var att Serbien, i motsats till andra jugoslaviska republiker, därmed saknade kontroll över sitt territorium.

Den antibyråkratiska revolutionen

Dessa stämningar förstärktes av den olösta albansk-serbiska konflikten. Åren 1985-1986 uppstod bland serberna i Kosovo en politisk rörelse på gräsrotsnivå som tog sig uttryck i protestskrivelser, möten och demonstrationer och slutligen i en rad "bondetåg" till Belgrad. Situationen var potentiellt mycket farlig för det styrande kommunistpartiet eftersom protesterna i hög grad riktades mot den serbiska makteliten och hade en stark populistisk och anti-kommunistisk dimension.

Samtidigt aktualiserades hos den serbiska allmänheten den etniska tillhörigheten på ett helt annat sätt än tidigare och många "jugoslaviska" intellektuella som gått i spetsen för demokratiseringsprocessen blev i allt högre grad "serber".

Det var denna utveckling som hösten 1987 ledde till avgörande förändringar i den serbiska maktstrukturen. Efter sitt besök i *Kosovo polje* (Trastfältet) i maj, där han uttalade de

berömda orden: "Ingen får slå folket" blev den dittills anonyma ledaren för kommunistpartiet i Serbien, Slobodan Milosevic, nationalhjälte över en natt. Under sommaren fördes i delar av Belgrad-pressen en kampanj mot politiker i den serbiska stats- och partiledningen, vilka anklagades för att inte på allvar vilja ta itu med Kosovo-problemet.

Uppgårelsen kom vid "det åttonde sammanträdet" med den serbiska centralkommittén i slutet av september 1987. Skarp kritik riktades mot Dragisa Pavlovic, ordförande i Belgrads partiorganisation, som i olika sammanhang hade varnat för serbisk nationalism. Det egentliga målet för attackerna var emellertid Ivan Stambolic, Serbiens president och Milosevics politiske mentor, som senare tvingades avgå.

Förutom att vara en väl förberedd kupp på klassiskt kommunistiskt manér, gav sammanträdet en beklämmande uppvisning i det hätska tonfall och den artificiella krisatmosfär som kom att präglade Milosevic-regimen.

Därmed tog politikerna kontrollen över den serbisk-nationalistiska rörelsen i Kosovo och kanaliserade protesterna så att de inte hotade deras maktställning. I en serie spektakulära och populistiskt färgade massmöten som ibland samlade flera hundratusen deltagare, lät man under 1988 och 1989 befolkningens bitterhet och oro få utlopp i en kulturrevolution som kritikerna ibland kallade "Serbiens maoisering".

Det budskap som fördes fram under massmöten och presskampanjer rörde dels serbernas utsatta ställning, dels kraven på folkligt inflytande. Makten i jugoslavisk politik hade, hette det, monopoliserats av en klass byråkrater, ansvariga både för läget i Kosovo och för den svåra ekonomiska situationen. De som lagt beslag på "fåtöljerna" kunde dock inte stå emot folkets vilja, och de "beslut" som "folket" fattade vid massmötena utgjorde i själva verket en högre form av demokrati.

Snart kom både anhängare och motståndare att kalla den nya rörelsen för "den anti-byråkratiska revolutionen". Dess uttrycksformer var en egenartad blandning av element hämtade från socialistisk retorik och serbisk tradition.

De intellektuellas reaktion var motsägelsefull. De flesta var till en början positivt avvaktande, medan andra mer eller mindre helhjärtat gick över till Milosevic och några, som den kände *Praxis*-filosofen Mihailo Markovic, blev den anti-byråkratiska revolutionens ideologer. Motståndarna tystnade eller gav uttryck för sin kritik i den oberoende pressen.

I synnerhet förbättrades relationerna till den serbiska vetenskapsakademien. 1986 hade en allvarlig konflikt uppstått mellan akademien och den politiska ledningen, sedan ett halfärdigt *Memorandum* om Jugoslaviens och Serbiens kris på oklara vägar nått massmedierna.

I dokumentet riktade man skarp kritik mot det jugoslaviska samhällssystemet och krävde genomgripande ekonomiska och politiska reformer (dock inte flerpartisystem). Samtidigt hävdades att det under efterkrigstiden funnits en slovensk-kroatisk koalition som konsekvent motarbetat Serbiens intressen och skapat ett system som hotade serbernas kultur och identitet. Detta i sig kontroversiella påståenden gick över gränsen för det tillåtna när man framhöll att Tito själv skulle ha stått i spetsen för den anti-serbiska politiken.

Den serbiska stats- och partiledningen försökte utan resultat tvinga akademien till avbön, och det hela slutade med att det högtidliga firandet av akademins hundraårsjubileum inställdes. Sedan Milosevic befäst sin makt tystnade kritiken, och från hösten 1988 var förbindelserna mycket goda. Akademins ledning och flera kända ledamöter stödde aktivt den nya regimen och kom under de närmaste åren att spela en framträdande politisk roll.

Det är tveksamt om Memorandum kan beskrivas som en plattform för det krig som skulle komma. Dokumentet innehåller, trots det höga tonläget och det stundtals oförsonliga språket, inga konkreta förslag till lösning av nationalitetsfrågan och man varnar faktiskt för Jugoslaviens sönderfall. Det är rimligare att se Memorandum som ett av uttrycken för en etnisk mobilisering som samtidigt ägde rum på olika nivåer i det serbiska samhället och som tog sig skilda uttryck, från

”filosofiska traktater” till vulgära nationalistiska sånger. Där-
emot är det sant att flera av upphovsmännen i andra sam-
manhang under de kommande åren ofta förespråkade en ag-
gressiv serbisk nationalism.

Den anti-byråkratiska revolutionen var i ett kortare per-
spektiv mycket framgångsrik. I början av oktober 1988 av-
gick stats- och partiledningen i Vojvodina, senare samma må-
nad gick den jugoslaviska partiledningen med på förändring-
ar av de autonoma områdenas politiska status och gav klar-
tecken till utrensningar i Kosovo. Slutligen föll regimen i
Montenegro i januari 1989. Därmed tycktes Milosevic ha
åstadkommit det han hade lovat och andra misslyckats med:
att ”ena Serbien”.

Men framförallt hade han utnyttjat serbernas missnöje för
att störta regimerna i grannskapet, samtidigt som kommunist-
terna i Serbien behöll sin maktställning.

Kampen för demokrati

Det stod allt klarare att regimen – förutom allmänt tal om mo-
dernisering och effektivitet – inte hade mycket att komma
med för att lösa de grundläggande samhällsproblemen. Den
serbiska ledningen misstrodde och motarbetade alla genom-
gripande ekonomiska och politiska reformer. I stället tillgrip
man klassiska kommunistiska paroller om mobilisering och
proklamerade en rad storstilade projekt som rann ut i sanden.
När övriga Jugoslavien berördes av omvälvningarna i Östeu-
ropa hävdade de serbiska politikerna att dessa var ”irrelevan-
ta” eftersom ”förändringen” redan var genomförd i Serbien.

I längden var det dock omöjligt att låtsas som om ingenting
hade hänt och i juli 1990 ombildades plötsligt kommunist-
partiet och socialistiska alliansen till *Serbiens socialistiska
parti (SPS)*, trots protester i lokala partiorganisationer.

De första fria valen till parlamentet, liksom val av Serbiens
president, ägde rum i början av december 1990. Trots att det
var fråga om majoritetsval i enmansvalkretsar förmådde de
serbiska oppositionspartierna inte skapa en gemensam platt-

form. Resultatet blev att SPS med endast drygt 40 procent av rösterna tog nära 80 procent av platserna i parlamentet.

Oppositionen inriktade sig i stället på utomparlamentariska metoder som demonstrationen mot regimens mediemonopol den 9 mars 1991 i centrala Belgrad. Tiotusentals demonstranter och polis rök ihop i våldsamma slagsmål och många skadades; en demonstrant och en polis avled. Till sist ingrep jugoslaviska armén med stridsvagnar men när lugnet återstälts gick polis- och säkerhetstrupper bärsärkagång.

Polisbrutaliteten och arméns ingripande chockade Belgrad-borna. På *Terazije*, i stadens centrum, samlades under en vecka tiotusentals studenter och kända kulturpersonligheter anslöt sig. Även den ortodoxa kyrkans ledare, patriarken Pavle, besökte demonstranterna, som krävde Milosevics avgång och verklig demokrati.

Kriget

De resultatlösa förhandlingarna mellan de jugoslaviska ledarna under våren 1991 ackompanjerades av väpnade incidenter mellan serber och kroater vilka för varje gång krävde fler dödsoffer. Statskontrollerade medier genomsyrades av patriotisk propaganda och de första flyktingarna började anlända. Serbien upplevde dock knappast någon nationell yra när kriget började. Den misslyckade aktionen i Slovenien i slutet av juni saknade stöd hos allmänheten, och bilderna av hur jugoslaviska värnpliktiga förödmjukades av det slovenska territorialförsvaret väckte skam och vrede.

Under hösten 1991 ökade motståndet mot kriget. Enligt opinionsundersökningar från slutet av oktober 1991 motsatte sig åtminstone halva befolkningen krigspolitiken. Tusentals serbiska reservister deserterade eller vägrade att bege sig till fronten, och ibland lämnade hela förband krigsskådeplatsen. Officiella siffror visar att enbart mellan 19 och 40 procent av de inkallade hörsammade mobiliseringsordern. Motståndet var mest utbrett i Nis-regionen, idag ett fäste för oppositionen mot Milosevic.

Trots de relativt utbredda anti-krigsstämningarna hade motståndet svårt att göra sig gällande politiskt. Det berodde delvis på regimen kontroll över stora delar av medierna, liksom på taktiken att försöka skrämja befolkningen med hjälp av högerextremistiska provokatörer och stämpla dem som kritiserade kriget som förrädare. Svårigheterna att kanalisera protesterna hade emellertid också att göra med partistrukturen och den traditionella klyftan mellan intellektuella och ”vanligt folk”.

Till det mest tragiska i serbisk politik hör den roll som spelades av vissa kända kulturpersonligheter i den äldre generationen. Därför var det viktigt när arton tunga akademiledamöter den 19 november 1991 i ett upprop i tidningen *Borba* tog avstånd från kriget. De slutade med följande ord: ”Vi tror inte på meningen med detta krig. Vi tror inte på dem som för det. Vi tror inte på dem som medvetet eller omedvetet stödjer det. Vi tror inte på segrar som endast leder till nya krig”.

Så småningom uppstod *Beogradski krug* – Belgrad-cirkeln – en lös sammanslutning av intellektuella som protesterade mot kriget genom regelbundna sammankomster och opinionsbildning. Ett annat forum – som delvis sammanföll med Belgrad-cirkeln – var tidskriften *Republika*. Dessutom bildades olika medborgarrättsorganisationer och dokumentationscentra, ofta finansierade av *Soros*-stiftelsen.

Politiska konflikter

I mars 1992 hade oppositionen utan större framgång gjort ett halvhjärtat försök att återskapa proteströrelsen från 1991. I början av sommaren föreföll det emellertid som om utvecklingen tog en ny vändning. Oppositionspartierna lyckades slutligen samla sig och bilda *Serbiens demokratiska rörelse*, *DEPOS*, där *Serbiska förnyelserörelsen* SPOs ledare, Vuk Draskovic, spelade en framträdande roll. Man arbetade också för att göra tronföljaren Aleksandar Karadjordjevic till en politisk faktor. Samtidigt hårdnade kyrkans kritik av Milosevic-regimen och sextiosju kända medlemmar av den serbiska ve-

tenskapsakademien fördömde kriget och krävde president Milosevics avgång. Protesterna kulminerade på St Vitusdagen den 28 juni, när över 150 000 människor samlades till demonstrationer som sedan varade i åtta dagar.

Dessa stämningar tycktes ha viss framgång när författaren Dobrica Cosic utsågs till federal (jugoslavisk) president den 15 juni och den serbisk-amerikanske affärsmannen Milan Panic blev jugoslavisk premiärminister en månad senare.

Från makthavarnas sida var det uppenbart ett försök att häva Serbiens isolering och rädda landets förlorade anseende. Det visade sig emellertid att Panic hade egna idéer både vad gällde politiska och ekonomiska förändringar och det pågående kriget. Han tog initiativ till förhandlingar med Kosovoalbanerna, lovade att bestraffa krigsförbrytare och vid London-konferensen i augusti 1992 desavouerade han öppet Milosevic och dennes medarbetare. I själva verket hade Panic kommit till Belgrad för att med USAs stöd avsätta Milosevic. Den serbiske presidentens ställning hade aldrig varit svagare och han föreföll ett tag beredd att träda tillbaka.

I stället började en maktkamp som pågick under hösten 1992 och slutade med Milosevics seger. I september försökte det federala parlamentet avsätta Milan Panic, vilket förhindrades av stödet från montenegrinska ledamöter. I det serbiska presidentvalet i december erhöll dock Panic endast 34 procent av rösterna mot Milosevics 56, och den 29 december tvingades den amerikanske affärsmannen bort från premiärministerposten.

Enligt politiska bedömare i Jugoslavien skulle utgången i presidentvalet ha blivit en annan om författaren Dobrica Cosic ställt upp mot Milosevic. Regimen var allvarligt försvagad, Cosic hade stöd i den serbiska landsorten, och ett skifte på presidentposten skulle ha blivit inledning till en demokratiseringsprocess och ett snabbare slut på konflikten i Bosnien. Cosic ville emellertid inte ta politisk strid. Efter att ha erhållit 85 procent av rösterna i det federala presidentvalet lyckades han hålla sig kvar till den 1 juni 1993, då han av-

sattes efter anklagelser om att tillsammans med armén ha konspirerat mot Milosevic.

I samband med protester mot att Cosic avlägsnades fängslades Vuk Draskovic och misshandlades svårt av polisen. Han släpptes först efter omfattande internationella protester.

Medan den demokratiska oppositionen var demoraliserad av en rad motgångar uppstod allvarliga motsättningar mellan det regerande SPS och högerextremisten Vojislav Seselj; när Seseljs *Radikala parti* i september krävde en förtroendeomröstning i parlamentet var konflikten ett faktum. Massmedierna anklagade Seselj för krigsförbrytelser och kriminalitet och Milosevic utlyste nyval. Men inte heller nu lyckades oppositionen, som bland annat var djupt oenig i synen på kriget, utnyttja situationen.

Regimens legitimitet

Även om stora delar av den serbiska allmänheten påverkades av de nationalistiska stämningarna var uppslutningen aldrig total. Opinionsundersökningar och studier av befolkningens attityder visar att det i själva verket har funnits en utbredd misstro både mot regimen och dess politik. Stödet har framförallt funnits i de lägre samhällsskikten, bland de lågutbildade, bönderna och pensionärerna.

Bristen på ledarskap var en anledning till att de tidvis mycket omfattande protesterna aldrig växte till en politisk rörelse. Av än större betydelse var regimen förmåga att med administrativa medel begränsa oppositionens och mediernas rörelsefrihet, samt inte minst dess taktik att utsätta medborgarna för hot om våld. Genom att tolerera laglöshet och kriminalitet bidrog regimen till en atmosfär av allmän osäkerhet och drog sig inte för att i vissa situationer själv tillgripa öppet våld mot politiska motståndare.

Kapitulation

Efter massakern på marknadsplatsen i Sarajevo i februari 1994 ökade det internationella trycket på Serbien och Milo-

sevic valde att ge efter. När bosnienserberna vägrade att acceptera den s k **Kontaktgruppens** plan för en *de facto* uppdelning av Bosnien bröt Milosevic den 2 augusti 1994 förbindelserna med *Republika Srpska* och gick den 14 september med på att placera ut internationella övervakare vid gränsen mot Bosnien. Den 23 september beslöt FNs säkerhetsråd att häva sanktionerna mot Jugoslavien vad gällde kommunikationer och kulturellt utbyte, och i oktober öppnades Belgrads flygplats för internationell trafik.

Under 1995 förändrades den strategiskt-militära situationen på Balkan radikalt. Redan i maj hade kroaterna utan svårigheter intagit Västra Slavonien (jämfte Krajina ett av de fyra områden med stor, delvis totalt dominerande serbisk befolkning inom Kroatien som serberna höll efter kriget i Kroatien hösten 1991) och stadigt förstärkt sina positioner. Efter gisslankrisen i Bosnien och den muslimsk-kroatiska alliansen i Split försämrades serbernas läge ytterligare. Kroatiens armé intog viktiga områden i västra Bosnien och skar av Krajinas förbindelser med bosnienserberna. Den 4 augusti startade fyradagarskriget i Krajina som ledde till krigets största enskilda flyktingrörelse när 200 000 serber lämnade sina hem.

En månad senare börjar NATOs bombningar, samtidigt som den bosniska regeringsarmén och kroatiska styrkor på några veckor lyckas erövra mer än en tredjedel av *Republika Srpskas* territorium.

Hade inte USA stoppat den kroatisk-muslimska framryckningen och drivit igenom **Dayton-avtalet** den 21 november 1995, skulle *Republika Srpska* av allt att döma ha gått samma öde till mötes som Krajina.

Nya förutsättningar – freden i Bosnien

Sedan Milosevic efter påtryckningar från omvärlden tvingats acceptera Dayton-avtalet började sakta återgången till vardagen. Regimen försökte distansera sig från det misslyckade krigsäventyret och Milosevic genomförde utrensningar inom

SPS, där ledande politiker som Borisav Jovic, Mihailo Markovic och Milorad Vucelic stämplades som krigshetsare och ensamma fick ta ansvaret för vad som hänt.

Utvecklingen mot mer normala förhållanden försvagade regimens grepp och ökade möjligheterna till kritik och protester i ett land som präglats av depression och passivitet.

Det började bli uppenbart även för medborgaren i gemen att sanktionerna inte var den enda eller ens viktigaste anledningen till den ekonomiska ruin som drabbat dem i krigets spår. Bitterheten växte och under våren och sommaren 1996 utbröt omfattande och långa strejker i flera serbiska städer.

Samtidigt stod det klart att den aggressiva politik som bidragit till Jugoslaviens upplösning i alla avseenden hade slutat i en katastrof. Serberna bar huvudansvaret för kriget i Bosnien och framstod i världens ögon som ett folk av fanatiska nationalisterna och krigsförbrytare. Den jugoslaviska statsbildning som varit det enda realistiska alternativet till en serbisk nationalstat hade gått förlorad. Tvåhundra tusen serber hade tvingats bort från områden i Kroatien där det bott serber sedan 1500-talet. Ännu fler hade flytt från Bosnien, vilket gjorde Serbien till det land som tagit emot det största antalet bosniska flyktingar (cirka en halv miljon). Till råga på allt visade regimen ingen som helst medkänsla med dessa människor utan agerade som om "kriget i närområdet" var ett slags naturkatastrof som inte närmare angick Serbien.

Ingen serbisk politiker har i modern tid lyckats åstadkomma något liknande och under normala förhållanden skulle en politisk ledare med sådana meriter knappast sitta kvar vid makten. Milosevic levde emellertid högt på den popularitet han lyckats uppnå i USA under Dayton-förhandlingarna och sin nya status som "stabiliserande faktor" på Balkan. Han antydde att det nu var dags för reformer och genomgripande förändringar, och det ryktades om en bred koalition i vilken även företrädare för oppositionen skulle ingå.

Det visade sig snart att det inte var tal om genuina förändringar och regimens karaktär illustrerades tydligt av två upp-

seendeväckande händelser, där den första rörde massmediernas frihet. I februari 1996 ingrep man mot den oberoende tv-kanalen *Studio B*, som övertogs av de lokala myndigheterna i Belgrad. Det andra fallet gällde konflikten med riksbankschefen Avramovic och var på sikt allvarligare, eftersom det så klart framgick att Milosevic bromsade alla reformförsök.

Avramovic hade i Paris förhandlat med internationella finansinstitutioner om ett återupptagande av relationerna med Jugoslavien. Han hade lyckats nå en uppgörelse som inte bara var fördelaktig, utan en förutsättning för ekonomisk återhämtning. Förhandlingarna stoppades med hänvisning till att omvärlden inte var beredd att erkänna Förbundsrepubliken Jugoslavien (Serbien–Montenegro) som den legitima efterträdaren till det tidigare Jugoslavien. För att undvika alla förändringar som eventuellt kunde hota dess maktställning, avstod alltså regimen medvetet från en normalisering som skulle kunna förbättra situationen för de egna medborgarna. Efter att först ha informerat allmänheten om konfliktens karaktär avgick Avramovic den 16 maj med hedern i behåll – utan tvekan den mest populära offentliga personen i Jugoslavien.

Politisk mobilisering

Under 1996 uppstod ett nytt politiskt klimat i Serbien. Oppositionen insåg slutligen att det inte fanns någon annan möjlighet än att gå samman och den 3 mars bildades i Kragujevac – trots personliga motsättningar och politisk oenighet – koalitionen *Zajedno* (Tillsammans). Fem grupperingar ingick i koalitionen: **Serbiska förnyelserörelsen** (SPO), **Demokratiska partiet** (DS), **Serbiens demokratiska parti** (DSS), **Medborgaralliansen** (GSS), samt den fria fackföreningsrörelsen *Nezavisnost* (Oberoende). (DSS lämnade senare koalitionen, främst på en mer militant syn i nationalitetsfrågan).

I sin deklaration av den 9 mars 1996 formulerade de tre oppositionspartierna tio målsättningar som de ständigt återkom till under valkampanjen. Man utfäste sig för det första att agera tillsammans både i och utanför de parlamentariska in-

stitutionerna samt att gå till val under gemensam beteckning. Vidare krävde man Serbiens integration i Europa, respekt för internationella normer, samarbete på Balkan och ett återuppbyggande av förbindelserna med grannländerna. Vad gäller ekonomin ville man ha snabb privatisering och genomgripande reformer med utgångspunkt från Avramovics program (som förkastades av regimen). Ytterligare punkter var fria massmedier, uppbyggandet av rättsstat och civilt samhälle, en ideologiskt neutral armé samt en polis under medborgerlig kontroll. Slutligen ville man främja försoning och undanröja den anda av inbördeskrig som präglade det socialistiska systemet.

Oppositionen lade ned ett intensivt arbete på att mobilisera befolkningen på lokal nivå. Med början vårvintern 1996 ägde ett stort antal möten rum i serbiska landsortsstäder, ofta med tiotusentals åhörare. Den nya närheten till befolkningen gjorde oppositionen mer lyhörd för folkliga stämningar, och det är allmänt omvittnat att det var väljarna som krävde att Zajedno skulle bildas. Rapporter från valrörelsen visar också att man, till skillnad från den regerande vänsterkoalitionen, arbetade man hårt på att föra fram sitt budskap.

Det viktigaste resultatet av den politiska mobiliseringen – som fick den traditionella barriären mellan huvudstadens intellektuella och vanliga serber att börja vittra sönder – var att de förstärkta organisationerna i landsorten engagerade nya grupper av aktivister och potentiella ledare, kapabla att agera på egen hand, vilket visade sig under höstens protester.

Någon månad före parlamentsvalet drabbades oppositionen av ett allvarligt bakslag. Man förlorade sitt trumfkort, Zajednos ledare Dragoslav Avramovic. Den omåttligt populära f d riksbankschefen, som i augusti accepterat att ställa sig i spetsen för koalitionen, drog sig officiellt tillbaka av hälsoskäl. Detta ledde till spekulationer om oenighet och aktualiserade plötsligt frågan om övriga oppositionsledares kapacitet att leda landet. Det gav också snabbt utslag i opinionsundersökningarna och påverkade sannolikt valutgången.

Valen

Valen till det federala parlamentet den 3 november 1996 tycktes bekräfta omvärldens föreställningar om Serbiens politiska kultur. Väljarna hade tydligen valt att satsa på säkra kort och åter givit sina röster till "fredspolitikern Milosevic".

Till allmän förvåning blev den andra omgången av kommunalvalen den 17 november ett svidande nederlag för regimen. Socialistpartiet (SPS), den kommunistiska *Förenade vänstern* (JUL) och stödpartiet *Ny demokrati* (ND) förlorade makten i ett fyrtiotal kommuner, däribland 14 av de 18 största städerna i Serbien.

Oppositionens seger i kommunalvalen kan ha berott på ett relativt lågt valdeltagande, men även på att serberna trots allt kan tänka sig att fördela sina röster olika. Slobodan Milosevic har personligen alltid haft ett starkare stöd än sitt parti och framstod i valen till det federala parlamentet som en garant för Serbiens (ovissa) framtid. I lokalvalen konfronterades medborgarna i stället med de korrumpierade politiker som var direkt ansvariga för deras eländiga livssituation.

Av mycket stor betydelse för skillnaderna mellan de båda valen är emellertid vissa rent valtekniska faktorer. Socialisterna har sedan 1990 inför så gott som varje val genomfört ändringar i vallagen som gynnar det egna partiet, både vad gäller valkretsindelningen och principerna för mandatfördelning. För närvarande har man ett valsysteem som ledde till att vänsterkoalitionen med drygt 40 procent av rösterna bakom sig erhöll 59 procent av platserna i det federala parlamentet. I provinsförsamlingen i Vojvodina fick man till och med absolut majoritet med enbart drygt 20 procent av rösterna.

Till detta kommer att albanerna i den folkrika Kosovo-provinsen inte deltar i valen eftersom de inte erkänner Jugoslavien som en legitim statsbildning. Detta ger automatiskt SPS ett oproportionerligt stort inflytande via de övervägande Milosevic-trogna serberna i Kosovo.

Den avgörande skillnaden mellan parlaments- och kommunalvalen är att de senare ägde rum enligt majoritetsvals-

principen. Resultatet visade att regimens kandidater i Serbiens mer utvecklade delar saknade allmänhetens förtroende.

Efter det som hände i kommunalvalen kan man inte heller utesluta fusk även i valet till det federala parlamentet. Det har ständigt förekommit anklagelser om valfusk och inga val har ägt rum under samma internationella kontroll som i Bosnien 1996. Redan röstlängderna utgör ett stort problem – av allt att döma har t ex sedan länge avlidna personer deltagit i de jugoslaviska valen. Vidare röstar minst 150 000 väljare i kaserter eller på polisstationer utan den demokratiska kontroll som oppositionen tvingade fram inför det senaste valet.

I en intervju i *Nedeljni Telegraf* (20.2.97) förklarade Zvonimir Trajkovic, som 1990-1992 var rådgivare till Milosevic, att de iögonenfallande skillnaderna i valresultat mellan stad och land, eller mellan olika regioner, tyder på att det måste

Ur *Nasa Borba* 1997.02.18

ha förekommit manipulationer. ”Det är omöjligt att oppositionen vinner övertygande i Nis, och lika övertygande förlovar i Merosina, när nästan alla invånare i Merosina arbetar i fabriker i Nis och delar stadsbornas öde”. Oppositionen har helt enkelt inte resurser att följa valprocessen på landsbygden, och Trajkovic förutsätter att de kommande president- och parlamentsvalen i Serbien äger rum under betryggande internationell kontroll.

Medan koalitionen Zajedno firade segern började regimen, efter ett nattligt möte hos Milosevic, att helt öppet manipulera valresultatet. Förutom fusk under själva valet (preparerade valsedlar m m) förekom bland annat att valsedlar och röstsammanräkningsprotokoll försvann eller att de regimtrogna valkommissionerna helt enkelt vägrade att erkänna resultaten.

Slutligen beordrades domstolarna att ogiltigförklara valet i en rad städer. Även Serbiens högsta domstol medverkade i detta exempellösa spel.

Nyhetsmedierna i väst intog till en början en avvaktande hållning. Det fanns emellertid inga som helst tvivel om att ett omfattande och systematiskt valfusk ägt rum. Oppositionen hade nämligen tillgång till de officiella sammanräkningsprotokollen. Dessutom framträdde SPS-medlemmar och berättade hur de fått i uppdrag att placera i förväg preparerade valsedlar i urnorna. I vissa fall låg bevisen och skröpade på gatorna, där de lämnats av socialistsympatisörer som fått nog.

Nittio dagar som skakade Serbien

När det stod klart att regimen inte tänkte erkänna valresultatet samlades människor spontant i flera serbiska städer och den första stora manifestationen, med 35 000 deltagare, ägde rum i Nis den 19 november. Den 21 november demonstrerade 100 000 människor i Belgrad och två dagar senare började studenterna vid huvudstadens universitet sin protest.

Dessa fortsatte i tre månader. I över trettio serbiska städer ägde nästan dagliga demonstrationer rum och ibland deltog

nära en miljon människor. Det anmärkningsvärda var att proteströrelsen började i provinsen och grep omkring sig i områden som tidigare ansetts som regimens starkaste fästen.

Demonstrationerna nådde sin kulmen under de jättelika massmötena kring jul- nyårshelgerna. Hundratusentals människor samlades i Belgrads centrum i manifestationer utan motstycke på dessa breddgrader.

Trots myndigheternas provokationer hade protesterna länge en fredlig karaktär. Lugnet, den uppsluppna stämningen och kvicka ironin har förvånat omvärlden och bidragit till en förändrad syn på Serbien i internationella massmedia.

De intellektuella

Av mycket stor betydelse för protesternas inriktning var det öppna brev som domaren i Serbiens högsta domstol, Zoran Ivosevic, den 3 december publicerade i *Nasa Borba* tillsammans med ett upprop undertecknat av honom själv och fyra kolleger. Domarnas civilkurage och principiella försvar av rättssystemet bröt igenom de officiella institutionernas tystnad och fick jurister runtom i Serbien att protestera.

Liksom tidigare anslöt sig tongivande intellektuella snabbt till proteströrelsen. Under hundra dagar framträdde författare, konstnärer, skådespelare och andra kulturpersonligheter inför studenterna utanför filosofiska fakulteten i Belgrads centrum. På ett tidigt stadium reagerade medlemmar av vetenskapsakademien med vicepresidenten Dragoslav Srejsovic och litteraturhistorikern Predrag Palavestra i spetsen. Senare undertecknade 52 ledamöter ett skarpt formulerat upprop.

De intellektuellas engagemang var inte okontroversiellt. Till en början deltog även sådana som spelat en framträdande roll under den nationella euforin, eller som, likt författaren och ex-presidenten Dobrica Cosic, intagit en tvetydig hållning till makthavarna. Cosic möttes följdriktigt av burop när han försökte tala till demonstranterna.

En majoritet av universitetslärarna stödde hela tiden sina studenter och deltog i de dagliga promenaderna. Man bilda-

de även *Universitetskommittén för försvar av demokrati* vars främsta mål, vid sidan av krav på respekt för grundläggande politiska rättigheter, var att slå vakt om universitetets autonomi. Professorernas engagemang ledde till att flertalet fakulteter även formellt ställde sig på studenternas sida. Dekanernas huvudkrav var att Dragutin Velickovic, en hög SPS-funktionär som utsetts till rektor trots kompakt motstånd från universitetets sida, skulle avgå.

Efter säkerhetsstyrkornas våldsamma intrång i filosofiska fakulteten den 3 februari blev konflikten mellan universitetet och myndigheterna total och regimen hade i realiteten förlorat kontrollen. Vid sammanträden med det pedagogiskt-vetenskapliga rådet (27 februari) och Belgrad-universitetets rådsförsamling (2 mars) valdes enhälligt professor Dragan Kuburic till tjänsteförträdande rektor, vilket innebar att Dragutin Velickovic hade avsatts. 28 av 30 fakulteter, liksom de åtta forskningsinstituten, stod bakom beslutet.

Regimens svar

Oppositionen gynnades av regimen förvrängda verklighetsuppfattning och påtagliga brist på politiskt handlag. Milosevic förlorade redan tidigt initiativet och hans agerande bidrog endast till att stärka proteströrelsen.

Till en början försökte officiella massmedier och företrädare för makten att tiga ihjäl demonstrationerna. Ledande politiker och universitetets rektor gav sken av att det inte fanns någon protest, att den åtminstone inte var särskilt omfattande och att i varje fall inga studenter var inblandade.

Uppenbarligen väntade sig regimen att demonstrationerna skulle självdö. När detta inte skedde gick man till motoffensiv med beprövade men hopplöst förlegade metoder.

Parlamentets talman Dragan Tomic bröt således tystnaden genom att i tv-nyheterna den 1 december kalla den protesterande allmänheten för fascister. I fortsättningen omnämndes visserligen protesterna av medierna, men demonstranterna beskrevs regelmässigt som ”en handfull”, eller ”en mindre

grupp” och alltid som ”aggressiva”, ”destruktiva” eller ”våldsamma” ”anhängare av koalitionen Zajedno”.

I samma anda framhöll den jugoslaviske utrikesministern Milan Milutinovic för internationella diplomater och journalister att det inte spelade någon större roll om 300 000 människor demonstrerade på Belgrads gator; de utgjorde fortfarande en minoritet av huvudstadens två miljoner invånare!

Samtidigt försökte polisen på olika sätt skrämja befolkningen. Man arresterade och misshandlade enskilda demonstranter och hotade att intervensera i stor skala. Regimen ingrep vidare mot den oberoende dagstidningen *Blic*, som snabbt nådde en upplaga på 100 000 exemplar, och försökte sabotera sändningarna från *B92* och andra oberoende radiostationer. Dessa stängdes den 3 december bara för att öppnas två dagar senare efter omfattande internationella protester.

Efter den massiva kritiken från omvärlden inbjöds OSSE, ***Organisationen för säkerhet och samarbete***, den 13 december att sända en delegation till Jugoslavien för att skaffa sig en egen bild av situationen. Den 17 december tog Slobodan Milosevic emot en grupp studenter från Nis, vilka gått till fots till Belgrad för att till presidenten överlämna bevis för att valen i den största staden i södra Serbien var manipulerade. Presidenten lovade att undanröja alla oegentligheter men sade också att man aldrig kunde ge vika för utländska påtryckningar. Denna fras skulle, visade det sig, bli huvudtemat i regimens fortsatta propaganda.

Dagstidningen *Politika* och den statskontrollerade tv-n började fyllas av reportage från möten i småstäder och landsortskommuner, där medborgarna manades att slå vakt om Serbiens självständighet. Man räknade med att en halv miljon människor skulle samlas i Belgrad på julaftonen för att uttrycka sitt stöd för Milosevic.

Manifestationen i huvudstaden som under mottot ”ingen främmande hand ska styra Serbien” skulle ta udden av protesterna blev på alla sätt ett fiasko. Trots tillgång till transportmedel, matpaket och traktamenten, eller öppna hotelser

om avsked från arbetet, kom endast drygt 50 000 människor till Belgrad. Inslaget från Kosovo var betydande, liksom av medlemmar från minoritetsgrupper. Det hela väckte bara förstämning och förakt hos Belgrad-borna.

President Milosevics tal i samband med manifestationen förvånade och skrämde både allmänheten och omvärlden. Han sade inledningsvis att man för ett år sedan hade lämnat den svåraste perioden i landets moderna historia bakom sig:

Vårt land har genomlidit väldiga olyckor inför vilka även långt större och mer utvecklade länder skulle ha sviktat. Vi drabbades samtidigt av systemförändringar, landets upplösning, krig i närområdet, sanktioner och en miljon flyktingar.

Trots att Jugoslavien på eget initiativ vänt sig till OSSE och tre dagar tidigare tagit emot en delegation ledd av den spanske socialistledaren Felipe Gonzalez, talade presidenten om hur utlandet försökte sabotera en ekonomisk återhämtning i Serbien:

Men ett starkt Serbien uppskattas inte av många mäktiga krafter utanför vårt land. Därför har de, i maskopi med den femtekolonn som de skapat här, försökt destabilisera vårt land, försvaga det. Vi kommer naturligtvis inte att tillåta detta ("Ut med förrädarna!").

Därför är målet för dessa demonstrationer, för det första, att fördröja vår ekonomiska utveckling och, för det andra, att försvaga oss så att det nuvarande Jugoslaviens och Serbiens integritet hotas.

Taktiken var emellertid dömd att misslyckas:

Och därför vill jag säga er, ingen kommer att destabilisera Serbien. Och för att säga som det är, om de som försöker destabilisera Serbien verkligen skulle kunna destabilisera vårt land, vore det inte värt något. Men de kan inte. De har alla, både de yttre och inre fienderna, i maskopi, velat försvaga oss ("Arrestera Vuk") men jag säger er, vi kommer att gå ut ur alla dessa försök inte svagare utan starkare, eftersom Serbien alltid enas och blir starkare under hot och påtryckningar. Ingen kommer att splittra Serbien och inte heller kommer Serbien att bli tjänstehjon åt främlingar (*Nasa Borba* 25.12.96).

Denna dag kom våldet på allvar till Belgrad. Före mötet, som för övrigt hade utlysts just vid den tidpunkt och precis på den plats där oppositionen dagligen hade samlats under mer än en månad, uppstod det nu slagsmål mellan Milosevic-anhängare, demonstranter och vanliga medborgare, medan den annars allestädes närvarande polisen lyste med sin frånvaro. En demonstrant, Ivica Lazovic, sköts ned på öppen gata av en SPS-sympatisör mitt i Belgrad, medan en annan, Predrag Starcevic, sparkades ihjäl av polisen. Efter motdemonstrationen gav sig civilklädda specialtrupper (SAJ) på de förbipasserande – även kvinnor, barn eller åldringar – med sina batonger.

Oppositionen betraktade händelserna som ett medvetet försök att provocera fram oroligheter som kunde motivera införande av undantagstillstånd. Detta har ifrågasatts av källor inom polisen som pekar på att kretsen kring Milosevic verkligen trodde att det var möjligt att återuppliva den ”anti-byråkratiska revolutionen” och samtidigt dupera omvärlden.

Regimens urskillningslösa våld och misslyckade försök att mobilisera en motrörelse gav ny näring åt det folkliga motståndet. De som talat om fredliga demonstranter som fascister hade själva uppträtt som sådana och den kyrkliga begravningen av Predrag Starcevic blev en djupt symbolisk manifestation av att det finns ”ett annat Serbien”.

Kyrkan

Den serbiska ortodoxa kyrkan intog till en början en försiktig hållning. Före motdemonstrationen den 24 december betonade dock kyrkans ledare, patriarken Pavle, att om regimen tog till våld hade han inget annat val än att ställa sig på folkets sida. Den 2 januari utfärdade biskopsförsamlingen ett upprop där man kritiserade regimen i synnerligen hårda ordalag.

Firandet av den ortodoxa julen den 7 januari blev en samlad manifestation där oppositionen, runtom i Serbien, tillsammans med företrädare för kyrkan markerade tillhörighet till den serbiska traditionen. Kyrkans främsta insats kom på

den helige Savas dag 27 januari, då patriarken ledde den religiösa procession som bröt polisblockaden i centrala Belgrad.

Att den ortodoxa kyrkan, inte minst i landsortsstäderna, har spelat en aktiv roll under protesterna betyder inte att Serbien genomgår en religiös renässans. Men kyrkan utgör ett obestridligt moraliskt alternativ till den nuvarande regimen. Ingen kan anklaga präster och biskopar för stöld och korrupktion. I stället har man försökt hjälpa de flyktingar som blivit en ovälkommen börda för regimen och som presidenten inte bevärdigat med ett ord.

Ur Nasa Borba 1997.01 04

Medierna i väst har ofta missförstått kyrkans hållning. Kyrkan har beskrivits som "opportunistisk" och som "regimens stöttepelare". I själva verket har den ortodoxa kyrkan aldrig givit sitt aktiva stöd till Milosevic. Det ligger i sakens natur att kyrkan knappast kan betrakta ett kommunistiskt

parti som sin bundsförvant. Inför valen 1990 uppmanades väljarna att inte rösta på Milosevic och vid flera tillfällen under åren 1991-1996 har kyrkans kritik mot regimen tagit sig mycket starka uttryck.

I själva verket kom det första öppna och förbehållslösa avståndstagandet från den serbiske presidenten i en tv-intervju i mars 1992 med biskopen Atanasije, vilken bland annat sade att Milosevic var "en ond människa" som för det serbiska folkets skull omedelbart borde avgå.

Däremot innebar kyrkans syn i nationalitetsfrågan under en period ett indirekt stöd till regimen. Av tradition betraktar sig den ortodoxa kyrkan som värnare av det serbiska folket och förordade när Jugoslavien föll sönder en förening av "de serbiska länderna", men kyrkan har som institution aldrig uppmanat till militär aggression.

En mycket viktig och förbisedd dimension i kritiken av Milosevic har varit dennes försök att undandra sig ansvaret för det krig han själv startat. Det bör tilläggas att det finns olika strömningar inom kyrkan och att dagens patriark står för en moderat centrumlinje.

Efter alla helger skedde en viss avmattning men framförallt uppstod ställningskriget mellan polis och studenter där uppfinningsrikedomen firade nya triumfer och där man också kunde iaktta tendenser till förbrödning mellan demonstranter och Belgrad-baserade säkerhetsstyrkor.

Samtidigt förekom illavarslande tendenser. I Belgrad skadades människor vid upprepade tillfällen av personbilar som med berätt mod körde rätt in bland fotgängarna. I vissa städer i landsorten, som Kragujevac, inträffade allvarliga sammandrabbningar mellan medborgare och polis.

I detta skede slöt sig alltfler yrkeskategorier till demonstranterna, och runt om i Belgrad ägde lokala demonstrationer rum, när folk under tv-nyheterna framförde sitt ogillande med visselpipor och grytlock. Den 31 januari började en lärarstrejk i de serbiska skolorna, något som regimen till varje pris hade velat undvika.

Omvärlden

Omvärldens reaktioner var till en början avvaktande och delvis misstroga. I takt med händelseutvecklingen förändrades inställningen. Internationella politiker som besökte Belgrad imponerades av studenternas och allmänhetens fredliga hållning och omvärlden blev alltmer direkt involverad. USA och EU, liksom europeiska regeringar, uppmanade Milosevic att erkänna valresultatet. Den serbiska regimens hållning kännetecknades av en egenartad blandning av arrogans och underdånighet. I sitt svar till den amerikanske utrikesministerns brev av den 12 december framhöll Milosevic att det egentligen inte existerar några problem och att Serbien sedan länge var ett av världens mest demokratiska länder.

Samma konciliant undanlidande attityd och vårdslöshet med fakta återkommer i utrikesministern Milutinovics olika uttalanden. I den jugoslaviska regeringens kommentar till Felipe Gonzalez rapport av den 27 december där denne i OSSEs namn konstaterar att det verkligen förekommit valfusk, anmodar Milutinovic Gonzalez att förklara hur det beträffande vissa kommuner kunde finnas en diskrepans mellan OSSEs och de jugoslaviska myndigheternas uppgifter.

Ett genomgående drag är regimens behov att utåt upprätthålla en fasad av normal europeisk rättsstat, samtidigt som man på hemmaplan beskriver kraven på respekt för Serbiens egna lagar som en strävan att göra landet till en koloni.

När det stod klart att USA och Europa endast tänkte godta ett fullständigt erkännande av valresultatet, försökte man sig på ett partiellt återtåg genom att godkänna valen i Nis och några kommuner till. Sedan valkommissionen i Belgrad på egen hand fastställde valresultatet från den 17 november antog man i omvärlden att Milosevic hade fallit till föga.

Samma dag inträffade händelser som pekade i en helt annan riktning. Vid ett sammanträde med SPS partistyrelse utslöts Belgrads borgmästare Nebojsa Covic ur partiet. Det anmärkningsvärda var att det skedde tillsammans med den ökände partibossen i Nis, Mile Ilic, som regimen tidigare av-

satt från sin post. Covic var känd som en av de främsta representanterna för partiets liberala flygel och hade enträget uppmanat Milosevic att finna en demokratisk lösning på krisen. Han hade dessutom vägrat att installera ett nytt stadsfullmäktige utifrån manipulerade valresultat.

Vid ett annat möte samma dag undgick universitetets rektor avsättning. Efter att först ha ställt sig bakom studenternas krav (som innefattade rektors avgång) beslutade universitetsstyrelsen efter slutna omröstning att låta rektor sitta kvar.

Båda dessa händelser var olycksbådande eftersom de visade att det, i motsats till vad man antog utomlands, snarast var en hårdför falang som hade initiativet.

Under tiden spreds motstridiga uppgifter om en nära förestående regeringsombildning. Enligt en version skulle liberala krafter inom SPS ta över, enligt en annan förberedde i stället JUL ett maktövertagande.

Så kom, utan förvarning och egentlig anledning, regimens våldsamma attack mot obeväpnade demonstranter vid Bran-kov-bron natten till den 3 februari. Flera tusen poliser släpptes därefter lösa i Belgrads centrum och visade samma brutalitet som under händelserna i mars 1991.

Efter massiva protester från utlandet skrev president Milosevic den 4 februari ett brev till premiärminister Mirko Marjanovic där han uppmanade denne att föreslå parlamentet att stifta en lag som erkände valresultatet i enlighet med OSSEs rapport. Lagen diskuterades i parlamentet den 11 februari och trädde omedelbart i kraft. Den 18 februari övertog oppositionen makten i Belgrad och koalitionen Zajednos protest avslutades officiellt den 21 februari.

Protesternas karaktär

De första demonstrationerna präglades av vrede och frustration. Den exempellösa stölden av rösterna stod i förgrunden och åter hördes de välbekanta slagorden "Röda banditer, tjuvar, Sloba avgå, Serbien har rest sig!". Demonstranterna slog sönder fönsterrutor och äggen som blev protestens signatur

blandades med stenar. Också den nationella rekvisitan med bilder på den montenegrinske diktarfursten Njegos och språk-reformatorn Vuk Karadzic, eller sånger som "Vem säger att Serbien är litet" fanns med.

Arvet från fotbollskulturen, som alltid varit en viktig komponent i SPOs politiska repertoar, kom till uttryck i slagordet framför andra: "Kom, kom, alla till attack!"

Denna form har funnits alltsedan de första stora demonstrationerna inför valet i december 1990. Samtidigt har det intellektuella och kosmopolitiska Belgrad givit en specifik ironisk touche åt olika protestaktioner. Detta var särskilt märkbart under studentrevolten 1991 eller demonstrationerna 1992. Denna gång kom det teatraliska draget att bli proteströrelsens speciella kännemärke.

Protesterna fick snart en politisk karaktär. Man krävde Milosevics avgång och genomgripande reformer, det nationella tonades ned, stenkastningen upphörde och karnevals-karaktären kom till starkare uttryck. Allt regimen gjorde vändes i sin motsats och neutraliserades av skämt och ironi.

Ett viktigt inslag i protesterna var "promenerandet". Genom att dels upprepa samma "ringväg" i centrum (universitetet, republiktorget, Terazije, parlamentet, radiohuset, Politikas byggnad, republiktorget) dels "inta" nya stadsdelar, markerade demonstranterna att Belgrad tillhör "oss". När regimen spärrade av studenternas väg till elitstadsdelen Dedinje (och Milosevics bostad), vilken en grupp studenter till sist lyckades nå med buss, myntades begreppet "den förbjudna staden", en allusion på Mira Markovics (fru Milosevics) svärmeri för Kina!

Promenaderna hade en mycket viktig psykologisk funktion för både deltagare och betraktare. Den fredliga kolonnen, utan synbar början och slut, som sakta rörde sig framåt och möttes av gensvar från de byggnader – även offentliga – som passerades, var det yttersta beviset på rörelsens styrka.

Ett påfallande inslag var användandet av akustiska medel för att uttrycka sympati och ogillande. Promenader och mö-

ten ackompanjerades av visselpipor, grytlock, blåsinstrument och trummor. När man nämnde misshagliga personers namn möttes dessa av ilska signaler. Rekordet lär ha varit tjugotvå minuter för Milosevic själv!

Ivana Spasic och Djordje Pavicevic vid *Institutet för samhällsforskning* i Belgrad påpekar i sin analys av proteströrelsen att gemensamt i mångfalden av uttrycksformer är *kafana*- och gatukulturen, bland annat den direkta kommunikationen mellan människor, i synnerhet den ironiska och ofta fräcka språk användningen som kännetecknar den traditionella Belgrad-krogen, *kafana*. Förutom slagordet "Kom, kom alla till attack" nämner de hyllningen till oppositionsledaren Djindjic den första protestdagen: "Zoran, de kan (bara) suga av dig!". Dvs, vi har segrat, de kommer inte åt oss!

Det är svårt att göra parollerna rättvisa, eftersom de ofta bygger på oöversättliga ordlekar, men genomgående är deras aktualitet och anknytning till ett pågående "samtal".

Ett karaktäristiskt exempel är Milosevics parodiska "Jag älskar er också" sagt i förbigående som svar på folkmassans: "Slobo vi älskar dig" under talet den 24 december. Frasen blev ett ironiskt hälsningsord, inslag i protestsånger och utgångspunkt för nya aktioner.

Det anmärkningsvärda är enligt Spasic och Pavicevic att detta var första gången som de karnevalsliknande upptåg som även funnits tidigare fick ett brett gensvar och egentligen övertogs av folkmassan från sofistikerade intellektuella.

I omvärlden har man ibland ifrågasatt protesterna utifrån jämförelser mellan en auktoritär Balkan-kultur och en mer demokratisk centraleuropeisk tradition. Om man studerar det som verkligen ägt rum under dessa tre månader är det svårt att dela den uppfattningen. Det centrala budskapet har gällt grundläggande politiska fri- och rättigheter: ett demokratiskt valsystem, oberoende domstolar och en fri press.

Ett annat tema har varit avståndstagandet från ett samhälle byggt på lögn och korruption. Gång på gång återkommer viljan att återupprätta moral och mänsklig värdighet.

För det tredje har tillhörigheten till Europa och den moderna civilisationen markerats mycket starkt.

Samtidigt har det för demokrati rörelsen varit viktigt att återerövra den serbiska kulturen, att återfinna en genuin identitet efter "femtio års ockupation". Därav anknytningen till det ortodoxa arvet och de kyrkliga helgerna.

En företeelse som inhemska iakttagare särskilt stannar vid – och förundras över – är den glädje och känsla av pånyttfödelse som präglat proteströrelsen. Den karaktäristiska frustrationen i Belgrads stadsmiljö, den spända atmosfären, har ersatts av "ett utflöde av positiv energi" och en ny omtänksamhet mellan människor.

Oppositionen

Oppositionsledarna har på det hela taget visat stor skicklighet i att hantera en komplicerad situation. De har anpassat sig till det skiftande stämmningsläget under demonstrationerna och utnyttjat händelseförloppet till sin fördel. Trots regimens aktiva splittringsförsök har de åtminstone utåt hållit ihop och bekräftat att de kan bortse från personlig eller partipolitisk prestige. Karaktäristiskt nog inträffade en kris i relationerna mellan SPO och Demokratiska partiet när segern var inom räckhåll och de ledande posterna i Belgrad skulle tillsättas. Det hela löstes dock i samförstånd.

Likaså blev studentrörelsens medvetna gränsdragning mot de politiska partierna en tillgång snarare än en belastning. De båda rörelserna har kompletterat varandra och alla försök att skapa spänningar eller konflikter har misslyckats.

Just "oenigheten" inom oppositionen och rörelsens heterogena karaktär har övertygande visat att människor i de serbiska städerna, trots olika intressen och ideologiska meningsskiljaktigheter, ändå delar vissa grundläggande värderingar som skiljer dem från makthavarna.

Proteströrelsens sociala förankring skulle dock kunna innebära ett problem. Undersökningar har visat att den urbana medelklassen är överrepresenterad bland den allmänhet som

deltagit i demonstrationerna. Det är studenter, universitetsprofessorer, lärare, advokater, läkare, konstnärer och författare, liksom deras organisationer, som utgjort protestens ryggrad. Arbetarklassen har hittills spelat en mindre framträdande roll. Den potentiella motsättningen till arbetarbefolkningen kom delvis till uttryck i samband med regimens motdemonstration den 24 december.

Det bör emellertid påpekas att inslaget av arbetare av allt att döma är större i landsortsstäderna. Uppmärksamheten har varit koncentrerad till Belgrad, som trots allt har en helt annan befolkningsstruktur än centrala Serbien.

Även om regimens kontroll av press, radio och tv innebär ett handikapp för oppositionen har oberoende medier trots allt spelat en betydelsefull roll. Visserligen kommer tidningar och tidskrifter ut i små upplagor, men de bidrar till att forma attityder inom olika nyckelkategorier. B92 och andra radiostationer når en avsevärt större krets, och deras betydelse särskilt i krissituationer kan inte överskattas.

Varken media eller lokala politiska strukturer hade kunnat spela sin viktiga roll under demonstrationerna utan tillgången till internet. Den nya tekniken blev avgörande i två avseenden: som informationskanal till omvärlden och som kommunikationsmedel mellan olika oppositionella centra och grupper inom Serbien. Med rätta har man talat om den första "internetrevolutionen".

Sprickor inom regimen

Militärens hållning blev avgörande för den fortsatta utvecklingen. Redan vid försvarsrådets möte den 21 november lät general Perisic förstå att armén såg som sin uppgift att skydda Jugoslaviens integritet, inte att ingripa mot demonstranter på Belgrads gator. Den 6 januari tog Perisic och försvarsledningen emot en delegation studenter för samtal under en och en halv timme. I den kommunicé som utfärdades efter mötet betonar generalerna sin respekt för folkviljan och den konstitutionella ordningen och pekar på vikten av att Jugoslavien in-

tegreras i Europa. I sak är detta ett mycket klart, om än indirekt, fördömande av regimen.

Från Montenegro kom kritik inte bara från oppositionen utan även från presidenten, premiärministern och i synnerhet parlamentets talman. Det har dock funnits nyansskillnader, av vissa bedömare betraktade som medvetna. President Bulatovic har i sina offentliga uttalanden varit mer försiktig än övriga montenegrinska politiker. Han har kritiserat utvecklingen i Serbien, samtidigt som han framhållit att Milosevic själv inte bär huvudansvaret. En liknande hållning har intagits av Dusan Mihajlovic, ledare för koalitionspartnern Ny Demokrati och, i mer beslöjade ordalag, av den federale presidenten, Zoran Lilic.

I slutet av februari tog den montenegrinske premiärministern Milo Djukanovic bladet från munnen och uttalade i synnerligen skarpa ordalag sitt missnöje med Milosevic personligen. Han sade bland annat:

Jag är övertygad om att det vore politiskt helt förödande om Slobodan Milosevic fortsatte att inneha någon som helst post i Jugoslaviens politiska liv. Både för jugoslavisk politik och för honom själv. Idag representerar herr Milosevic ett förlegat politiskt tänkande och saknar förmåga att strategiskt möta de utmaningar vår stat står inför. Därtill omges han av fel människor som, enligt välkänt mönster från autokratiska regimer och för sina egna privilegiers skull, håller honom relativt okunnig om den verkliga omfattningen av Serbiens och Jugoslaviens problem. Därför är det åtminstone för min egen del helt klart att han inte står för en politik som gagnar det serbiska folkets, Serbiens eller Jugoslaviens framtid. Det värsta är att Slobodan Milosevic genom de många och allvarliga misstag han hittills begått har givit ett outplånligt intryck av att sakna förmåga till långsiktig och seriös bedömning av framtiden. (*Vreme* 1997.02.22)

Ett annat tecken på att Milosevic förlorat greppet är den serbiske affärsmannen Bogojlub Karics avståndstagande. I en intervju i *Washington Post* den 11 januari förklarade han att regimens egen oresonliga politik allvarligt skadat Serbiens intressen och förordade radikala förändringar. Karic, som är Serbiens rikaste man, har tillsammans med sina brö-

der byggt upp ett inflytelserikt företagsimperium med stora intressen i bland annat Ryssland. Han har dessutom hört till familjen Milosevics närmaste umgängeskrets och på olika sätt stött regimen. Att bröderna Karic nu sällat sig till Milosevics motståndare är en stor förlust för regimen, inte minst genom deras kontroll av medierna. Så dokumenterade t ex tv-stationen BK i utförliga reportage polisens brutalitet under händelserna den 3 februari, och man kan lägga märke till en tydlig kursändring i koncernens tidningar och tidskrifter.

Det har funnits klara tendenser till splittring inom socialistpartiet och många har talat om en maktkamp mellan liberaler och neo-kommunister. Situationen kompliceras av motsättningarna mellan socialistpartiet och den Förenade jugoslaviska vänstern (JUL). Inom SPS finns ett utbrett missnöje med att JUL via Milosevics hustru Mirjana Markovic bakvägen har fått ett politiskt inflytande som inte står i någon som helst proportion till stödet bland väljarna. I det federala parlamentet kunde JUL genom samverkan med SPS lägga beslag på 20 mandat, lika många som regeringspartiet i Montenegro. Redan under valkampanjen och i synnerhet när nya stadsfullmäktige skulle konstitueras förekom konflikter mellan lokala SPS- och JUL-fraktioner.

Fru Markovic är avskydd i vida kretsar för sin ortodoxa neo-kommunism och det väckte bestörtning när hon för något år sedan började framhålla Kina som ett efterföljansvärt exempel på politisk stabilitet och ekonomisk utveckling.

Vid upprepade tillfällen har hon och hennes förtrogna förespråkat ett resolut ingripande mot demonstranterna och krävt en regeringsombildning som skulle ge det egna partiet större inflytande. I sin kolumn i 14-dagartidningen *Duga* har fru Markovic givit uttryck för en häpnadsväckande syn på dagens serbiska verklighet. Oppositionen sägs vara ute efter att störta samhällsordningen med våld och driva Serbien mot inbördeskrig. Enligt henne representerar den halva miljon (!) som deltog i ”motdemonstrationen” den 24 december det genuina Serbien. I sin nyårsbetraktelse beklagar hon att befolk-

ningen inte har kunnat fira helgen så som man har rätt att kräva, framför tv-n i kretsen av de närmaste. Hon nämner inte med ett ord det faktum att kanske 500 000 människor vakade in det nya året på Belgrads gator, men anklagar i stället oppositionen för att ligga bakom "sabotaget" av elförsörjningen i vissa städer just under nyår (en företeelse som p g a överbelastning upprepas varje år). Hennes artikel resulterade i att två höga chefer för eldistributionen fick gå.

En illustration till socialistpartiets kris och begynnande sönderfall är situationen i Leskovac. Denna kommun i sydöstra Serbien är ett av partiets starkaste fästen och man fick även i kommunalvalet en överväldigande majoritet. Till detta bidrog i hög grad den unge borgmästaren Gojko Velickovic som åtnjuter allmänhetens obegränsade förtroende. Efter åtskilliga turer beslöt man i Belgrad att avsätta Velickovic. Följden blev att över hälften av de förtroendevalda SPS-kandidaterna lämnade partiet och numera uppträder som en egen grupp i fullmäktige. Orsaken till striden är höljd i dunkel, men under alla förhållanden rör det sig om en konflikt mellan JUL och det lokala SPS.

Detta är ett av flera exempel på att Milosevic direkt motarbetar sitt eget partis intressen till förmån för hustruns ambitioner. Händelserna i Leskovac får en särskild innebörd mot bakgrund av att Nebojsa Covic, Belgrads tidigare borgmästare, aviserat bildandet av ett nytt socialdemokratiskt orienterat parti. Bland initiativtagarna märks flera kända politiker och offentliga personer. Enligt bedömare i Belgrad skulle ett sådant parti ha goda chanser att fånga upp den opinion som delar vissa grundläggande socialistiska värderingar men som tröttnat på regeringspartiets diktatoriska politik. Partiet väntas lägga sig närmare Zajedno än SPS och vara en tänkbar koalitions- eller samarbetspartner.

Politikern Milosevic

I efterhand är det svårt att finna rationella skäl till regimens sätt att hantera krisen. Trots benäget bistånd från utlandet och

Montenegro tog Milosevic inte chansen att distansera sig från dem som kunde ställas till ansvar för valfusket. I stället gjorde han sig skyldig till en serie felbedömningar som tyder på politisk svaghet och bristande verklighetsförankring.

Att överlämna makten till oppositionen, i synnerhet i Belgrad, skulle visserligen ha inneburit ett symboliskt nederlag och – framförallt – en förlust av ekonomiska och politiska resurser (kontroll av medier, företag, bostäder, arbetsplatser, valapparat osv) som garanterade ett fortsatt maktinnehav. I den meningen var det kanske rationellt att försöka behålla kontrollen.

Å andra sidan var det rationellt i ett mycket begränsat perspektiv. En pragmatisk politiker skulle ha insett att även hans eget maktinnehav krävde eftergifter, att det inte gick att fortsätta som förut. I stället för att omedelbart godta valresultatet, och ändå ha goda chanser att vinna de val som äger rum 1997, agerade Milosevic så att han förlorade omvärldens stöd och stärkte demokrati rörelsen. Som statsvetaren Srbobran Brankovic påpekat är det bestående resultatet av de 90 dagarna att det som i många fall började som en protest mot korrumpierade lokala makthavare i den serbiska landsorten, växte till en rörelse riktad mot presidenten själv.

Av allt att döma är Milosevic en alltför typisk produkt av det kommunistiska systemet. Han varken kan eller vill anpassa sig till en förändrad verklighet och hans berömda taktiska skicklighet är i allt väsentligt en myt. Hans ledarstil – oviljan att exponera sig i känsliga frågor, distansen till omgivning, tystnaden i kritiska situationer – kan göra sig gällande enbart i ett samhällssystem som karaktäriseras av maktmonopol, desinformation och korrupktion och ytterst bygger på medborgarnas passivitet och fruktan.

Resultaten av hans politik har som regel varit obefintliga eller katastrofala. Som publicisten Slavoljub Djukic påpekar i sin nyutkomna bok "*Han, hon och vi*" har Milosevic aldrig visat förmåga till planering eller förutseende. Hans improviserade åtgärder har alltid kommit för sent och skapat onödi-

ga problem. Detta beteende har utmärkt hans handlande alltifrån Jugoslaviens upplösning och kriget i Bosnien till dagens kris.

Framtiden

Vad kommer att hända? Man kan konstatera att de nya makt-havarna i ett fyrtiotal jugoslaviska städer står inför oerhörda problem. De har övertagit arbetslöshet, social misär och tömda kommunkassor och har knappast någon hjälp att vänta från centrala myndigheter. Tvärtom, regimen har aviserat förändringar i lagstiftningen som ytterligare skulle minska kommunernas resurser. Det är tveksamt hur länge befolkningens tålmod kommer att räcka, sedan den första euforin lagt sig.

Det finns ingenting som tyder på att den serbiske presidenten har accepterat demokratins spelregler. I brevet till premiärminister Marjanovic erkände Milosevic ingenting i sak. Han gick med på omvärldens krav av hänsyn till statsintressena, inte för att det skulle ha inträffat något brottsligt i Serbien, för vilket ansvar måste utkrävas. Han föreslog en speciallag, en *lex specialis*, i stället för att återupprätta förtroendet för rättsväsendet och de politiska institutionerna.

Regeringen har ombildats men premiärministern och andra komprometterade politiker sitter kvar på sina poster. Valet av ny informationsminister, den militanta Radmila Milentijevic som länge varit regimen språkrör i USA, tyder inte på någon större förståelse för hur bilden av Serbien formas.

Vad värre är – den verklighetsbeskrivning som återkommer i ledande politikers kommentarer efter reträtten är i allt väsentligt ett uttryck för en tidigare mentalitet. Gorica Gajevic, SPS generalsekreterare, talar om det nya ledarskapet i Belgrad som femtekolonnare vilkas syfte är att med våld störta samhällsordningen och Dragan Tomic drar sig inte för att upprepa sina olycksaliga ord om fascistiska tendenser bland demonstranterna. Vad regimen anbelangar kan man därför vänta sig att den manipulativa politiken, med vissa kosmetiska förändringar, kommer att fortsätta.

En förutsättning för mer genomgripande förändringar är en växling vid makten. Detta kräver emellertid öppna medier och en ny vallag samt internationell kontroll av de kommande president- och parlamentsvalen. För att åstadkomma detta behövs ett starkt engagemang från omvärldens sida.

Farhågorna att oppositionen inte är demokratiskt rumsren eller saknar idéer är överdrivna. Om vissa grundläggande institutionella förutsättningar uppfylls kommer den politiska processen att genom sin egen dynamik ge upphov till alternativ. Utgångspunkterna för en ny politik finns redan i Zajednos programförklaring av den 9 mars 1996 (se sid. 13).

Nyligen publicerades två uppmärksammade program för en utväg ur krisen vilka kan ses som försök att konkretisera marsdeklarationen. Det första, som utarbetats av oberoende ekonomer, förespråkar genomgripande förändringar av det ekonomiska systemet, bland annat genuin privatisering och marknadsekonomi, med politiska reformer som självklar förutsättning. Det andra pläderar för en omläggning av Jugoslaviens utrikespolitik. Man vill ha ett närmande till EU och västmakterna och framförallt ett samarbete i Balkanregionen som bygger på en konsekvent tillämpning av Daytonavtalet och respekt för grundläggande fri- och rättigheter. I den känsliga Kosovo-frågan pekar man på att omvärlden betraktar provinsen som en del av Serbien, men talar samtidigt om mycket långtgående autonomi och utesluter inga alternativ på förhand. Man slår fast att en lösning av Kosovo-problemet är en förutsättning för Jugoslaviens återinträde i världssamfundet.

Här ligger en av de stora riskerna. En utveckling mot demokrati i Serbien förutsätter att situationen i Kosovo, Bosnien och andra områden i Serbiens närhet är stabil. Det finns ingen garanti för detta.

Uppsala i mars 1997

I serien Världspolitikens Dagsfrågor har nu utkommit över 500 skrifter. Senaste nummer:

*Carl Johan Gardell
Diana Madunic
Tom Hart
Ingmar Oldberg
Ingmarie Froman*

*Claes-Adam Wachtmeister
Manne Wängborg*

*Jakub Swiecicki
Stefan Hedlund &
Niclas Sundström
Åge Eknes
Zdenek Cervenka
Lena Jonson*

*Cecilia Malmström
Elisabeth Özdalga
Björn Kumm
Kristian Gerner
Helena Lindholm Schulz/
Michael Schulz
Torsten Örn
Ramses Amer
Bo Kage Carlsson
Gunilla Herolf/
Rutger Lindahl
Carl Johan Gardell
Lena Jonson
Jakub Swiecicki*

*David Isaksson
Gunnar Jervas*

1995

Haiti – har demokratin en chans?
Kroatiens svåra väg mot demokrati
Jätten skakar. Kina efter Deng Xiaoping
Rysslands krig mot Tjetjenien
Frihet, jämlikhet och...utslagning? Ödesfrågor i Chiracs Frankrike
Sydafrika mellan första och tredje världen
Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE) 20 år
Från plan till marknad. Priset för reformerna i öst.

Ryssland inför valet
FNs fredsbevarande operationer i en förändrad värld
Libyen – Är tiden ute för Kadhafi?
Rysk brottslighet

1996

Tjugo år senare – Spanien efter Franco
Islam i turkisk politik
EU och samarbetet runt Medelhavet
Nationalismen i Östeuropa

På väg mot fred i Mellanöstern?
Vatikanen och världspolitiken
Spratlykonflikten
Indien - utveckling i otakt

EUs säkerhetspolitiska dilemma
Indonesien - ekonomiskt välstånd utan demokrati
Ryssland och OSS
Östersjön – säkerhet och samarbete

1997

Ungdomskulturen i Öst- och Sydostasien
Terrorismen – ett hot i tiden

Kjell Magnusson

är fil dr i sociologi och universitetslektor vid Institutionen för östeuropastudier i Uppsala. Sedan 1995 har han varit gästforskare vid CEIFO (Centrum för invandringsforskning), Stockholms universitet.

När det visade sig att oppositionen i Serbien haft så stora framgångar i kommunalvalen den 17 november 1996 att president Milosevic och hans anhängare skulle förlora makten i 14 av de 18 största städerna, däribland i huvudstaden Belgrad, tog regimen till det enda den kände till: att manipulera valresultaten. Det gav upphov till en proteststorm som kom att vara i 90 dagar, som skakade om det serbiska samhället och ledde till att oppositionen fick initiativet i serbisk politik.

För första gången har nu denna demokratiska opposition en verklig chans att komma till makten också i de parlaments- och presidentval som ska hållas senare under 1997. Därmed kan också Serbien inlemmas i det moderna och demokratiska Europa, där gammaldags kommunistpolitiker av Slobodan Milosevics sort har spelat ut sin roll.

Kanske ska man betrakta Milosevic-regimens snart tioåriga maktperiod som en ödesdiger parentes – det som nu hänt och händer i Serbien är egentligen bara fortsättningen på en politisk utveckling som började redan under 1980-talet, skriver Kjell Magnusson i detta nummer av **Världspolitikens Dagsfrågor**.

UTRIKESPOLITISKA INSTITUTET

THE SWEDISH INSTITUTE OF INTERNATIONAL AFFAIRS

Lilla Nygatan 23 • Box 1253 • 111 82 STOCKHOLM • Tel.08-23 40 60